

MARIA ESTER FABRA SALVAT, SAMUEL BURGUETE RECASENS, ENRIC VILALTA RIBÉ

GRAFITS APAREGUTS AL JACIMENT IBÈRIC DEL VILAR I ALS TESTERS DE FONTSCALDES (VALLS, TARRAGONA). LA TÈCNICA DEL CARBÓ VEGETAL

La presència de marques, segells o inscripcions en les peces aparegudes al jaciment ibèric del Vilar (Valls) ja es coneix des de les excavacions portades a terme l'any 1983 (Fabra 2008). Durant aquella campanya es van recuperar diferents segells amb motius geomètrics i vegetals en nanses d'àmfores ibèriques (Fabra i Vilalta 2008: 190); *pondera* amb incisions precocció a la cara o pla superior formant motius d'aspes i cercles (Burguete 2008) i, finalment, un caràcter iber incís corresponent a un variant 8 de la lletra I a la part interna de la boca propera a la nansa d'un *oenochoe*. Anteriorment a l'excavació, es conserva, en una col·lecció particular, una fusaïola procedent del jaciment amb una inscripció ibèrica incisa que presenta un text de dedicatòria o regal (Panosa 2008).

Excavacions d'urgència posteriors han proporcionat dues marques més. L'any 2006, una actuació d'urgència al CEIP Eugeni d'Ors va permetre excavar sis sitges farcides de dimensions considerables (Benet i Garcia 2006). D'entre els materials, va aparèixer una aspa incisa a l'espatlla d'una àmfora ibèrica. Finalment, entre els anys 2007-2008, una nova excavació d'urgència motivada per la construcció de noves instal·lacions de l'esmentat col·legi, va descobrir una nova inscripció al fons exterior d'una pàtera àtica (Pellejà i Vilalta 2010)¹.

Tant al jaciment del Vilar com als testers de Fontscaldes s'han trobat *tituli picti* sobre les espatlles d'àmfores ibèriques. Un presenta una taca allargassada pintada mentre l'altre ens ofereix una típica aspa.

Uns nous grafits estudiats presenten però una tècnica atípica que els diferencia de la resta: han estat dibuixats utilitzant el carbó vegetal a les parets d'àmfores ibèriques de la costa.

Aquesta tècnica de dibuix ja s'havia trobat a Fontscaldes a l'anomenat tester K (Fabra 2008). L'any 1996, es publicava un estudi preliminar sobre un dibuix de pentalfa aparegut a la part central d'un lateral del cos d'una àmfora (Burguete 1996) (fig.1).

El fragment (nº inv. 1742) té unes mides de 31 x 27 cm. Representa una pentalfa o quinari, és a dir, una estrella de cinc puntes feta amb traços rectilinis i segurs. Les cinc línies en origen tenien entre 17 i 26 cm de llarg i una amplada irregular.

La troballa d'aquest símbol d'execució singular es va considerar un fet aïllat en la producció de grafits fins que, revisant nous materials extrets del jaciment del Vilar de les campanyes d'excavació de 1983 i 2006, es van trobar tres nous grafits en àmfores ibèriques utilitzant la mateixa tècnica.

El primer (nº inv. 1935) va ser recollit l'any 1983 pels alumnes del CEIP Eugeni d'Ors (Valls), i portat a la

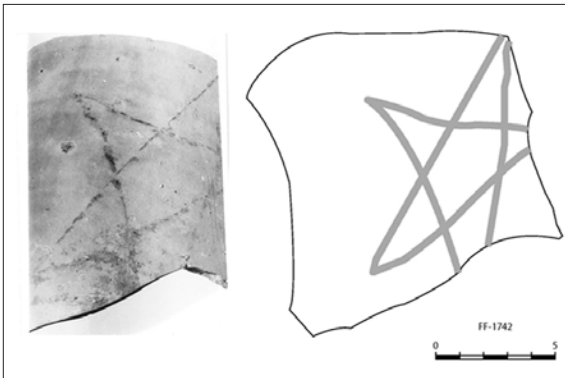

Fig. 1. Grafit trobat al tester K de Fontscaldes (Valls): dibuix d'una pentalfa sobre el cos d'una àmfora ibèrica.

Comissió d'Arqueologia de l'Institut d'Estudis Vallencs, uns dies abans de l'inici de l'excavació quan es realitzaren unes obres d'arranjament del mur de tancament del pati de l'esmentat col·legi, a tocar amb la plaça de l'Estació i sota de l'actual vorera, prop de l'entrada (fig. 2).

La peça va ser parcialment restaurada. Es va recuperar el pivot de la base i quasi tota la paret del cos; de les nanses tan sols veiem l'arrancada d'una i no es conserva la vora. Les mides són: 27,5 cm de diàmetre i una altura màxima conservada de 72 cm. Presenta un dibuix en carbonet que hem interpretat com el caràcter ibèric *ko* de 14 cm d'ample i 12 cm d'altura conservada, originalment hauria fet entre 14 i 15 cm. No va ser estudiada en el moment de la seva descoberta i no ha estat fins fa uns mesos, en procedir al seu inventari, quan, revisant de nou la peça, es va reconèixer aquest nou grafit. El caràcter s'ha realitzat amb traç ràpid, sense aixecar el carbonet de la paret amb lleugeres desviacions que segueixen els solcs deixats pel tornejat de la peça.

La segona peça (nº inv. 1861) és un fragment informe petit que presenta diferents ratlles que es creuen (fig. 3). Tant poden formar part d'un dibuix d'una pentalfa pels graus dels angles que presenta la combinació de línies, com ser una altra *ko* o altre tipus de caràcter o dibuix ja que es troba molt incomplet per la manca de suport ceràmic.

La tercera peça (nº inv. 1939) és també un fragment informe de paret que presenta dues ratlles de 9 cm de llargada en angle i unides en un vèrtex (fig. 4). Podria tractar-se d'una forma triangular però també podria formar part del motiu d'aspa.

La presència de caràcters epigràfics o anepigràfics utilitzats de forma aïllada com a grafitats en contenidors amfòrics és un fet conegut en el món ibèric i amb una

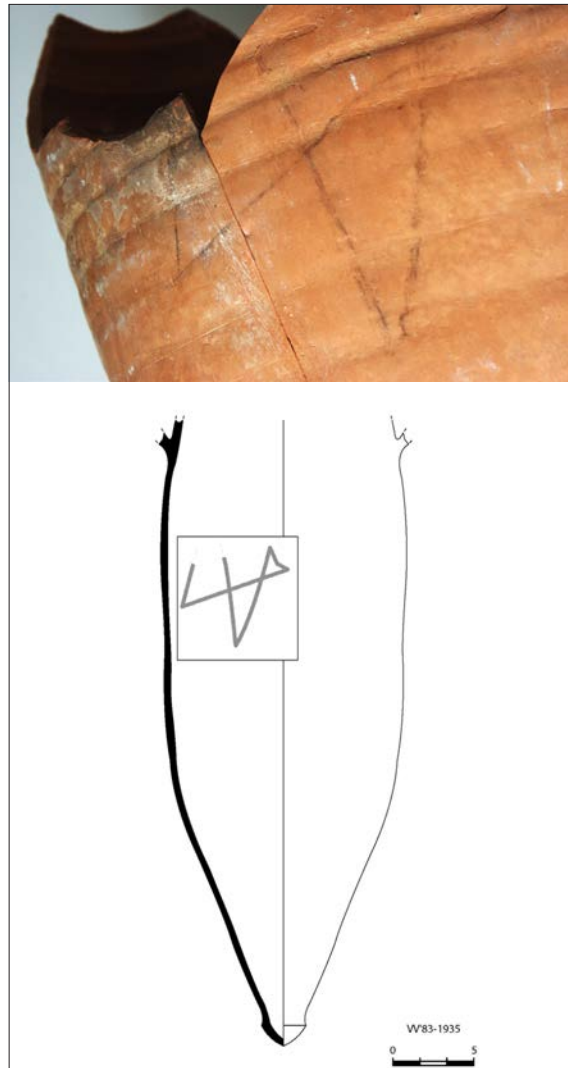

Fig. 2. Dalt: grafit amb el caràcter ibèric *ko* aparegut a les excavacions de 1983 del Vilar (Valls). Baix: Dibuix de la posició del grafit dins l'àmfora ibèrica.

llarga tradició. Sense intenció decorativa, la presència d'aquestes marques se suposa que respon a activitats lligades a la producció i el comerç, és a dir, serien grafitats mercantils (Mata i Soria 1997: 303).

Es considera que els signes podrien formar part d'un repertori general de símbols coneguts. Marques de caràcter convencional que s'haurien realitzat en moments concrets de la cadena de producció, comercialització o adquisició dels articles. Podrien significar quantitats o lots de mercaderies comprades o venudes, preus o inicials de comerciants (Panosa 1999: 170).

Els grafitts efectuats abans de la cocció serien obra del personal del taller de producció, mentre que els realitzats després de la cocció formarien part de la fase de distribució del material (Hoz 1987: 624).

L'aparició del silabograma *ko* juntament amb la *ti*, *to*, *o*, *e*, *u* i la marca de l'aspa o creu de Sant Andreu és habitual en el mostrari ibèric de grafitts. És més estrany trobar la pentalfa, una marca amb una tradició molt antiga però en àmbits i períodes cronològics ben diferenciats (Panosa 1999: 169).

D'aquest signe trobem paral·lels en àmbits orientalistes. El més llunyà se situa a la ciutat de Dafne (Egipte) on s'ha trobat una àmfora grega de ceràmica de Quios reutilitzada i tornada a segellar amb cartutxos del rei Amasis (570-526 aC) amb una pentalfa gravada a la zona del coll (Boardman 1973: 140).

Més propers a nosaltres trobem pentalfes incises en diferents jaciments situats sota l'òrbita tartèssica. Destaquen els grafitts apareguts en ceràmiques grises a la necròpolis de Medellín (Badajoz) amb una cronologia del s. VI aC (Almagro-Gorbea 2008). L'autor els va considerar un signe màgic i amb significat religiós lligat al culte de la deessa fenícia Astarte, senyora de la nit i, per tant, de caràcter funerari².

En jaciments ibèrics de la zona d'Alacant trobem pentalfes incises en materials producte del comerç fenici tant en fragments de ceràmica gris (El Monastil, Elda) com a les parets d'àmfora (Càmara, Elda)³.

Finalment, el paral·lel més proper tant geogràfica com cronològicament, el trobem a l'excavació realitzada al carrer dels Caputxins de Tarragona (rasa I – sector 3, UE 1) on, en un fragment informe d'àmfora púnica acanalada va aparèixer una pentalfa feta per incisió i que es va datar en uns nivells d'enrunament i estructures de la segona meitat del s. II aC (Miró i Dupré 1986).

La tècnica utilitzada del carbonet resulta estranya dins el catàleg conegut de procediments de marcatge (incisió, impressió o esgrafi) i els pocs paral·lels que hem trobat no responen als caràcters que hem trobat al Vilar o al tester de Fontscaldes.

Al jaciment d'Alorda Park s'han trobat diversos fragments d'àmfora ibèrica que presenten a la superfície externa traços realitzats amb carbons. No són signes alfabètics sinó caràcters convencionals de difícil interpretació. La datació proposada per aquestes peces és del s. IV aC (Sanmarti *et al.* 1998).

Al jaciment ibèric de Can Badell (Bigues-Riells del Fai) s'ha documentat a l'estrat III de la sitja 2, dos fragments

Fig. 3. Grafit aparegut l'any 1983 a la sitja 4 del jaciment del Vilar (Valls) sobre el cos d'una àmfora ibèrica.

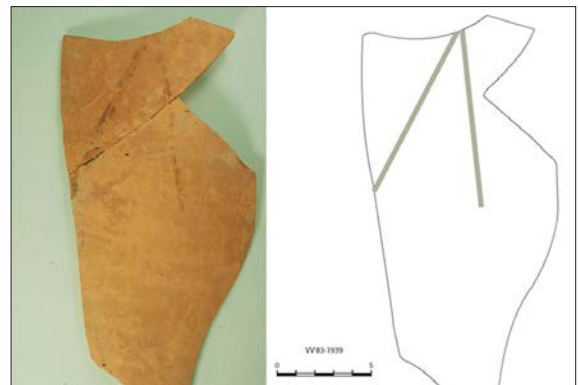

Fig. 4. Grafit aparegut a les excavacions de l'any 2006 al jaciment del Vilar (Valls) sobre el cos d'una àmfora ibèrica.

d'un vas exvasat (que després va ser reaprofitat com a *ostraca*), amb una inscripció ibèrica a la seva paret interior realitzada amb una barreta de plom o grafit. L'autor de l'estudi, M. Hernández Yllan no ho aclareix (Hernández 1983: 113).

Per tot el que hem exposat, ens trobem per un costat, amb una marca *ko* que és d'ús corrent dins el repertori epigràfic ibèric i, per l'altre costat, amb una pentalfa, motiu que trobem en materials fenicis i púnics. Les tres inscripcions apareixen en contenidors ibèrics de transport i emmagatzematge i, per tant, han de tenir un significat comercial o de possessió.

Les cronologies establertes per les dues peces del Vilar oscil·la entre les darreries del s. III i primer quart del s. II aC. i pel tester K de Fontscaldes seria entorn el segon i el tercer quart del s. II aC.

El més novedós és la tècnica utilitzada de marcatge i els pocs paral·lels trobats del seu ús dins l'àmbit ibèric. És possible que el fet d'estar realitzats amb carbó vegetal, un bon material per fer marques i relativament durador, però molt fràgil a l'estar traçat sobre un element dur

com la ceràmica hagi dificultat la seva conservació. La composició i estructura del grafit ve donada per una cocció reductora i, per tant, una cremació incompleta. Conté restes de matèria greixosa o resinosa que el fa adherent, però, el conjunt pigmentós es pot perdre ja sigui pel procés natural d'envelliment, soterrament i alteració per incrustacions calcàries, ja sigui en el procés posterior a la seva descoberta. Una manipulació i rentat massa agressiu pot eliminar totalment i amb facilitat aquestes marques que moltes vegades no s'aprecien en el moment de la seva descoberta.

MARIA ESTER FABRA SALVAT
SAMUEL BURGUETE RECASENS
Comissió Arqueologia Museu de Valls
Comissió Arqueologia Institut d'Estudis Vallencs
efs@tinet.org
sburguete@terra.com

ENRIC VILALTA RIBÉ
Comissió Arqueologia Institut d'Estudis Vallencs
absispc@gmail.com

NOTES

1. Actualment la peça es troba en estudi per part de la Dra. M. I. Panosa.
2. Es poden consultar altres jaciments de la zona que també presenten pentalfes: Torres, M. (2005); ¿Una colonización tartésica en el interfluvio Tajo-Sado durante la primera edad del Hierro? *RPA* 2, 193-214 (http://www.igespar.pt/media/uploads/revistaportuguesadearqueologia/8_2/4/07.p.193-214.pdf); Salgado, J. A. (2006): Las cerámicas, *El conjunto orientalizante de Talavera la Vieja (Cáceres)* (J. Jiménez, ed.), 131-154.
3. Ruiz, L. A.; Mederos, A. (2002): Comercio de ánforas, escritura y presencia fenicia en la península ibérica, *SEL*, 19, 89-120.

BIBLIOGRAFIA

- ALMAGRO-GORBEA, M. (dir.) (2008): *La necrópolis de Medellín, II. Estudio de los hallazgos*, Real Academia de la Historia, Madrid.
- BENET, C.; GARCIA, M. (2006): *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada en el CEIP Eugeni d'Ors. Plaça de l'Estació, 2. Valls (Alt Camp) abril-juny de 2006*, Inèdit.
- BOARDMAN, J. (1973): *Los griegos en ultramar: comercio y expansión colonial antes de la era clásica*, Madrid.
- BURGUETE, S. (1996): Grafit Ibèric: La Pentalfa de Fontscaldes, *Quaderns de Vilaniu* 29, IEV, 101-107.
- BURGUETE, S. (2008): Els pesos de teler, *Valls i la seva història, II. Prehistòria i H^a Antiga* (J. M. Vergés, J. López, eds.), 229-233.

- FABRA, M. E. (2008): El poblat ibèric del Vilar: Situació i història de la investigació, *Valls i la seva història, II. Prehistòria i H^a Antiga* (J. M. Vergés, J. López, eds.), 163-175.
- FABRA, M. E. (2008): Fontscaldes: Els testers, *Valls i la seva història, II. Prehistòria i H^a Antiga* (J. M. Vergés, J. López, eds.), 254-262.
- FABRA, M. E.; VILALTA, E. (2008): El poblat ibèric del Vilar: Cultura Material, *Valls i la seva història, II. Prehistòria i H^a Antiga* (J. M. Vergés, J. López, eds.), 185-202.
- HERNÁNDEZ, M. (1983): *Yacimiento Ibérico Can Badell (Bigues-Riells del Fay, Vallès Oriental)*, Comisión Gestora del Museo Arqueológico Bigues Riells del Fay, Barcelona.
- HOZ, J. DE (1987): La epigrafía del Sec y los grafitos mercantiles en occidente, *El barco de el Sec (Costa de Calvià, Mallorca). Estudio de los materiales* (A. Arribas, G. Trías, D. Cerdá, J. de Hoz), Mallorca, 605-650.
- MATA, C.; SORIA, L. (1997): Marcas y epígrafes sobre contenidos de época ibérica, *APL* XXII, 297-374.
- MIRÓ, M. T.; DUPRÉ, X. (1986): *Memòria de les excavacions realitzades al carrer dels Caputxins núm. 24 de Tarragona 1985-1986*, Inèdit. <http://calaix.gencat.cat/handle/10687/9076>.
- PANOSA, M. I. (1999): *La escritura ibérica en Cataluña y su contexto socioeconómico (siglos V-I aC)*, Anejos de Veleia, series minor 13, Vitoria.
- PANOSA, M. I. (2008): Fusaïola amb inscripció ibèrica, *Valls i la seva història, II. Prehistòria i H^a Antiga* (J. M. Vergés, J. López, eds.), 233-235.
- PELLEJÀ, R.; VILALTA, E. (2010): Darreres intervencions arqueològiques al Vilar de Valls, *La Talaia* 18, 18-21, www.laturba.cat/contenidos/.../18-21-patrimoni_maquetacion_1.pdf.
- SANMARTÍ, J.; BRUGUERA, R.; MORER, J. (1998): Les àmfores ibèriques a la Catalunya meridional, *CPAC* 19, 267-289.